

*Eduard Krekovič–Elena Mannová–Eva Krekovičová (zost.):
Mýty naše slovenské*

Bratislava, AEP, 2005. 246.

2003-ban a legbefolyásosabb szlovák politikai napilap, a *Sme* cikksorozatát indított olyan történelmi témákról, melyeket a történelem iránt fogékony szlovák olvasók nem minden esetben „a történelmi tényeknek megfelelően” (5.) vagy ideológiáktól mentesen ismernek meg. A cikkeket 2005-ben kötet formájában is megjelentették *Mýty naše slovenské* (A mi szlovák mítoszaink) címmel – jelen recenzió ezt a kötetet kívánja bemutatni.

A tanulmányok célja az volt, hogy a szlovák közvélemény előtt ismertté váljanak a mítoszok, legendák és tévhitek övezte történelmi jelenségek (személyek, helyek, események) olyan tudományos interpretációi, melyek a történészberkekben esetleg közismertek és szakmai konszenzus alakult ki velük kapcsolatban. „Demitizálás”, „mítoszrombolás” – modern történészzi jelszavak ezek, melyek gyakorlati megvalósítása olyan társadalmi közegben is nehézséget jelenthet, ahol a múltnak kisebb a jelenre gyakorolt hatása. A történelem által erősen „terhelt” közép-európai társadalmakban azonban különösen nehéz vállalkozás a mítoszrombolás. A demitizálás műfaji keretei is kialakulatlanok: szakmai nyelvezeten nevelkedett történészeknek kell kilépniük a széles nyilvánosság elé véleményükkel. Ügyelniük kell arra is, hogy ne legyen senki számára sértő az írásokban megfogalmazott üzenet, ne érződjék a történész gondolatai mögött tudálékosság vagy szakmai lenézés.

Azt lehet mondani, ezeknek a követelményeknek a *Mýty naše slovenské* megfelel: érthetően megfogalmazott üzeneteiket a szerzők nem kívánják kizárólagosnak elfogadtatni, de felvállalják a véleménykülönbséget, a vitát a nemzeti emlékezettel. A kötetben összesen 23 mítoszromboló írást találunk, amelyeket a bevezetőben megfogalmazott gondolatok alapján különböző csoportokra oszthatunk. (16.) A továbbiakban ennek megfelelően tekintjük végig a kötet tartalmát. A terjedelmi korlátok miatt azonban arra a két témára fókuszálunk, amelyeknek a magyar történeti emlékezettel is számos érintkezési pontja van: a szlovák „aranykor” mítoszára és az „ezeréves elnyomáshoz” kötődő mítoszokra.

Az „aranykor”, a hősi múlt homályba vesző emléke szinte minden nemzetnél megtalálható kulturális kód; a szlovák nemzet esetében pedig a Nagymorva Birodalom (és általában a magyarok bejövetele előtti szláv államiság) testesíti meg. Több írás is foglalkozik azzal, mennyiben tekinthetők ezek a korabeli szláv törzsek szlovák etnikumúaknak, vagyis hogy mióta beszélhetünk szlovákokról. Mivel ezzel a korról kapcsolatban kevés a történelmi tényanyag, a különböző történészi koncepciók között éles eltérések mutathatók ki, mint ahogy ez a kötetből is kitűnik. Eduard Krekovič tanulmánya (*Kik vagyunk és mióta vagyunk itt?*) azt fejtegeti, hogy a fennmaradt források alapján valószínűsíthető: a 9. század elejétől indulhatott meg az addig a térségben nyelviileg szinte teljesen egységes szlávok etnikai-nyelvi különválása, de ekkor még csak csehekről (*Beheimi, Boemi*) illetve morvákról (*Maravi*) tesznek említést a kútfők. A mai szlovákok ősei ekkor nem etnikai, inkább csupán regionális-földrajzi identitással rendelkeztek. Az identitás alapja a „másikkal”, a tőlünk különbözővel szembeni önmeghatározás volt, és amíg mindenütt szlávok éltek, ilyen önmeghatározásra nem volt szükség. A magyarok bejövetele és a történelmi Magyarország megalapítása az, amely előmozdította a szlovák Felföldet lakó szláv népesség önmeghatározását, logikusan a magyarok ellenében. Némi paradoxonnal azt mondhatjuk, hogy a honfoglaló magyaroknak komoly érdemeik vannak a szlovákok etnogenezisében, tehát abban, hogy szlávokból szlovákká lettek – zárja tanulmányát a szlovák régész.¹ Ezzel a megközelítéssel vitatkozik Ján Steinhübel írása (*Mióta beszélhetünk Szlovákiáról és szlovákokról?*), aki a nyitrai szláv fejedelemséget (*Nitriansko*) Szlovákia történelmi alapjának tartja. Ezt elsősorban filológiai érvekkel próbálja bizonyítani: eszerint a nyitrai szláv fejedelemség a történelmi Magyarországra betagozódva a nyitrai dukátus formájában élt tovább egészen annak megszüntetéséig, a 12. századig. A nyitrai dukátus vezetőjét, Szent István fiát, Imre herceget latin forrásokban Szlavónia hercegének (*dux Sclavoniae*) nevezik, tehát a nyitrai fejedelemség latin megfelelője a *Sclavonia* megnevezés, amit a középkor folyamán is gyakran használnak a szlovák Felföld elnevezéseként.

¹ Kiderül a tanulmányból az is, hogy a mai szlovák társadalomban hagyománya van a „keltamániának”: a keltákat mint Szlovákia szlovákok előtti őslakóit tartják számon. Valóban éltek kelták ezen a területen, sőt néhány földrajzi név – Garam (*Hron*), Morava – kelta eredetű. A tanulmány szerint a németekkel szembeni rossz történelmi tapasztalat lehet az oka, hogy a köztudatban nem kapott helyet: a keltákat a germánok (kvádok) asszimilálták, ők tekinthetők a szlávok közvetlen elődeinek e területen.

Így a szerző nemcsak a szláv etnikai kontinuitást, hanem az etnikai öntudat és az identitás folytonosságát is bizonyítottnak látja filológiai vizsgálódásai alapján.²

Végül egy harmadik szerző, Vladimír Turčan is hozzászólt ehhez a kérdéshez (*Pribina és Szvatopluk – szlovák uralkodók?*).³ Pribina, aki szláv fejedelem volt a 9. század első felében, a modern szlovák nemzettudatba mint korai szláv-szlovák államalapító került be; ma a szlovák húszkoronáson az ő (elképzelt) arcmása látható. Turčan a korabeli latin források alapján nem látja bizonyítottnak Pribina szuverén uralkodói státusát és azt, hogy komoly politikai hatalma lett volna; mint vazallus uralta feltehetően a mai Szlovákia délnyugati részét. (Lásd például a *Conversio* megjegyzését „valamilyen Pribina” – *quidam Priwina* – Nyitráról történő elűzéséről. A források alapján tehát Pribinának sem szlováksága, sem uralkodói mivolta nem támasztható alá. Szvatopluk kapcsán arról olvashatunk, hogy bár a „Nagymorva Birodalom” (*Veľkomoravská ríša*) elnevezést a történész-szakma is használja, alkalmazása mégsem teljesen pontos, ezt a szóösszetételt ugyanis először évtizedekkel Szvatopluk után használta Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár. A *Birodalom kormányzásáról* címet viselő művében említést tesz arról, hogy két Morvaország létezik: az egyik kisebb és a Balkánon van, a másik pedig „nagyobb” (*megalli*). Filológusok szerint a *megalli* ez esetben nem nagyobbat, hanem távolabbat jelent.

A szlovák köztudatban elvileg erős hagyománya van Cirill és Metód térítő tevékenységének.⁴ A testvérpárt a szláv világ apostolaiként tartják számon, akik nem csak a kereszténységet, hanem az írásbeliséget (glagolita ábécét) és ezzel a keleti kultúrkör egy részét hozták el a szlovákok ősei számára. Talán Vladimír Turčan ezzel foglalkozó esszéje kérdőjelezi meg a leghatározottabban a szlovák történeti hagyományt az összes írás közül (*Cirill és Metód: tartós hagyományok?*). Való igaz, hogy Rastislav morva fejedelem a

² A szerző szerint a szláv népesség egy adott országon belül mindig a másik nemzethez képest határozta meg önmagát, ezért elegendő volt önmagukkal szemben a „szláv” meghatározás, nem volt szükség ennél pontosabb nemzetnévre. Ezzel magyarázza, hogy csak a 15. századtól bukkan fel a forrásokban a *Slowak* elnevezés.

³ A „*slovenské veľmoži*” kifejezésnek pontosabb, de stilisztikailag kevésbé alkalmazható fordítása: szlovák nagyhatalmi vezetők.

⁴ „Elvileg” erős hagyomány: a szlovák politikai-értelmiségi elit aktívan ápolja a cirill-metódi hagyományt, a szlovák alkotmány preambulumban is megemlíti őket. Szlovákia 2005-ben internetes szavazást szervezett arról, hogy milyen jelképek legyenek a szlovák euró-érméken: itt a kettőskereszt, a Kriván (tátrai hegycsúcs) és a pozsonyi vár mögött jöcskán lemaradt Cirill és Metód szerzetespárosának alakja.

860-as években Bizánctól kért térítőket, de közben Európa más részéről is érkeztek misszionáriusok az országba. A fejedelem az erős frank függést elkerülendő szeretett volna erőteljesebben támaszkodni a bizánci keresztény egyházra, hogy önálló egyházi hierarchiát kiépítve tudjon betagozódni a nyugati kultúrkörbe. (Miután a frank befolyás alatt álló római pápa a térítőkre vonatkozó morva kérést elutasította.)⁵ Mivel Bizánc sem akarta megkockáztatni egy komoly konfliktus kibontakozását, ezért Cirill és Metód személyében nagy műveltségű személyeket küldött a Nagymorva Birodalomba, de feltehetően nem voltak felszentelt papok, egyházépítési-szervezési tevékenységet nem folytathattak. A tanulmány hangsúlyozza azt is, hogy a 9. században a tömegek megkeresztelését a nyugatról érkezett misszionáriusok végezték, s hogy Cirill és Metód tevékenységét csak Juraj Papának emelte be a formálódó szlovák nemzeti elit tudatába a 18. században. Mindezeket nyilvánvalóan azért tartja szükségesnek kiemelni az esszé szerzője, mert a 19. századtól kezdve, amióta a ruszofilizmus és a szláv kölcsönösség politikai program szintjén is megjelent, szlovák értelmiségi körökben megkezdődött a keleti kultúrához való kötődésnek a hagyomány-teremtése. Mint arra több szlovák szociológus is rámutatott, az 1993 után függetlenné vált Szlovákiában is kimutatható egyfajta vonzódás, kötődés a keleti kultúrkörhöz.⁶

Az elnyomás kora

Lényegében minden tanulmány hangsúlyozza: az éppen bemutatásra kerülő mítosz-típus – így az elnyomatás emlékéből fakadóak is – szinte minden nemzetnél megtalálhatóak. Magyar szempontból ez azért különösen érdekes, mert a szlovákok „ezeréves elnyomása” szükségszerűen a magyarokhoz kötődik. Mint azt Andrej Findor hangsúlyozza tanulmányában (*Ezeréves elnyomás?*), az ezeréves elnyomás a szlovák nemzettudatban ma is jelenlévő,

⁵ Vitát okozott a magyar és a szlovák fél között az, hogy Cirill-Metód szobrot állítottak Komáromban, ahol a szerzetesek úgymond a Nagymorva Birodalom földjére léptek. Mint a szerző írja, nem bizonyítható, hogy Komárom térsége morva uralom alatt állt, ahogy az sem, hogy abból az irányból jöttek a szerzetesek Bizánctól. Feltehetően Velenecéig hajóval, onnan pedig a Borostyán-úton utaztak.

⁶ Lásd pl. az itt bemutatott kötetben is szereplő Vladimír Krivý tanulmányát: Kolektívne identity na súčasnom Slovensku. KRIVÝ, Vladimír: Kolektívne identity na súčasnom Slovensku. In: *Kto sú Slováci? História, kultúra, identita*. Vedecká redakcia: PURCHLA, Jacek-VÁŠÁRYOVA, Magda. Medzinárodné centrum kultúry v Krakove, 63–84.

magától értetődő, magyarázatra nem szoruló kulturális kód, a belső törésvonalaktól szabdaltszlovák közemlékezetben a „nemzeti minimum”: az is érti hogy mit jelent, aki valójában nem azonosul vele. Mint ebből a tanulmányból kiderül, a magyarokkal való együttélésnek nem volt mindig ilyen negatív konnotációja, sőt: a 18. században éppen a magyarok Kárpát-medencébe történő befogadását és a közös államalkotó tevékenységet hangsúlyozták a szlovák történetírók (pl. Ján Baltazár Magin, 1722), mert akkor ezzel próbálták érvényt szerezni formálódó nyelvi-kulturális igényeiknek. A 19. században Pavol Jozef Šafárik teremtette meg az ezeréves elnyomás mítoszá, amit nemzeti-állami ideológiai szintre aztán az első csehszlovák állam emelt; a Tiso-féle Szlovák Állam, majd pedig a kommunista Csehszlovákia saját ideológiai „kiegészítéseivel” átvette saját hagyomány-világába.

A szerző megjegyzi azt is, hogy az „ezeréves elnyomás” ilyen erős jelenléte a szlovák történelmi tudatot más módon is befolyásolja, például a történelmi hagyományból a középkorra, koraújkorra vonatkozó emlékek csak halványan vannak jelen, vagy nem a saját nemzeti történelem részeként tartják számon azokat. Ez a gondolat más esszéikben is felbukkan, a bevezető tanulmány pedig megemlíti: nemcsak mítoszok teremtésére van példa, hanem mítoszok elfeledésére is. Így elhalványult az „igazságos Mátyás király” legendája is, ami a 19. században még jelen volt a szlovák hagyományban.

Ehhez a témakörhöz kapcsolódik az *Áldozat mítosza* is (Elena Mannová és Vladimír Krivý közös esszéje). A szerzők itt is ügyelnek arra, hogy általános európai kultúrtörténeti kontextusba helyezték a szlovák jelenségeket: részletesen bemutatják például, hogy a szlovákok szemében elnyomóként megjelenő magyarok saját történelmüket lényegében nemzeti katasztrófák sorozataként látják. Eva Krekovičová *A plebejus nemzet mítosza* című tanulmánya a szlovákokban meglévő plebejus önképet vizsgálja – ugyancsak általános európai kontextusban elhelyezve. A plebejus identitás szlovák felfogásban talán leginkább a történelmi sorscsapásoknak való kitettségét, „galamb-lelkűséget”, szerény életvitelt jelenti. Ezt az auto-sztereotípiát a 19. századi romantikus történelemszemlélet, Štúr és követői alakították ki, és sok olyan népnél megtalálhatóak, amelyek hosszú ideig mint nemzeti kisebbség éltek egy államon belül (katalánok, oroszok). A plebejus önképből pedig párhuzamosan két szlovák archetípus fejlődött ki: a harcos szegénylegény (*zbojník*) és a történelmet passzívan elszenvedő hegyi pásztor alakja. A „szlovákok – hegyi pásztorok” kép folklór-jellegű továbbélését a „magyarok – pusztai lovas betyárok” képtársítással lehet párhuzamba állítani.

Összegzés

A fentiekben a magyar olvasó számára érdekesebb elemeket ragadtuk ki a kötetből. Az esszék itt részletesebb bemutatásra nem kerülő másik fele a szlovák önkép belső törésvonalaival foglalkozik: hogyan interpretálták különböző korokban a „nemzetvezető” Ľudovít Štúr alakját, milyen emlékek és mítoszok élnek tovább a Tiso-féle Szlovák Állammal vagy a kommunista Csehszlovákiával kapcsolatban. Manapság különösen a Szlovák Állammal és a kommunizmus időszakával kapcsolatos témák érdeklik a szlovák átlagembert – legalábbis erre lehet következtetni abból, milyen nagy olvasottsága van a fent már említett *Sme* internetes változatán a Tiso-féle állammal kapcsolatos cikkeknek, interjúknak.

A mítoszokat és ideologikus történelmi interpretációkat övező viták mindenesetre felvetik a kérdést: károsak-e, veszélyesek-e a nemzeti mítoszok? Ha a politikai gondolkodást torzítja, akkor talán azt lehet mondani: igen. De hogy mikor torzul a politikai gondolkodás – ez meglehetősen szubjektív megítélés alá esik. Mindazonáltal a nemzeti mítoszok „hatástalanítva”, a politikai gondolkodásra mért mozgósító erejüktől megszabadítva mint „mesék” a kulturális öntudat érdekes színfoltjai lehetnek.

Kollai István